

НЕКЕ СОЦИЈАЛНЕ, ПСИХОЛОШКЕ, КУЛТУРНЕ И ДРУГЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ УЧЕШЋА ЖЕНА ЈУГОСЛАВИЈЕ У РАТУ

Пошто је процес људског сазнања свијета неисцрпан, са стално помичним границама, односно процес спознаје стално нових и нових страна већ истражнога у овом бесконачном свијету и самокретању, то и досадашњи истражени догађаји и искуства Народноослободилачког рата у Југославији морају се у том гносеолошком контексту видјети и разумјети. Народноослободилачка борба богата је искуствима и практично-политичким поукама, те и на овај начин се треба њима враћати, истицати и осмишљавати. Отуда из тога угла треба освјетљавати и учешће и допринос жена Југославије побједоносном завршетку оружаног дијела ове борбе. Тај допринос је огроман. О томе говоре сљедеће чињенице: у рату је учествовало око 100.000 жена од којих је погинуло 25.000, а 40.000 је рањено. Инвалида је остало преко 3.000. Око 2.000 је добило официрске чинове, међу њима једна и чин генерала. „Партизанску споменицу 1941.“ добиле су 3.344 жене, а 90 је одликовано Орденом народног хероја.

Према непотпуним подацима Комисије за утврђивање ратних злочина, око 282.000 жена Југославије убијено је у окупаторским концентрационим логорима. Од 1.700.000 Југословена колико их је страдало од фашистичког терора 620.000 су жене. Таквим масовним учешћем у Народноослободилачком рату жене су први пут у историји народа Југославије и Европе са пушком у руци избориле себи не само изборно право већ и равноправност. Биране су у скоро сва партијска руководства. Врховни командант Јосип Броз Тито је са правом истицао да се поноси што стоји на челу армије у којој има огроман број жена истичући да земљи чини част што има такве кћери. То је на особен начин експлицирао и наш познати историчар и публициста, генерал Милија Станишић, истичући да су партизанке биле „најсвјеснији дио и цвијет женске омладине Југославије“.

Наша досадашња историографија и публицистика, и поред тога, није ни на одговарајући начин ни у сразмјери том доприносу освјетлила улогу и мјесто жене у рату. Посебно не треба заборављати рад оне масе жена из народа које на јавној сцени нијесу бучно најављивале своју приврженост, симпатије и укупни однос према Народноослободилачкој борби. Ријеч је о оним женама које су кришом и од најближих, без жеље да то ико призна, плеле чарапе, цемпере, рукавице и другу одјећу, спремале обућу, односиле храну заробљеницима, прикупљале и слале љекове и други санитарски материјал, правиле се да не виде рад активиста На-

родноослободилачког покрета и кад су знале за то. Њихов допринос је углавном незапажен, јер је долазио од скромних, али увијек заслужних људи. Такав њихов допринос израз је племенитости, скромности и достојанства жена Југославије, особина које их красе и које су стекле у вјековним мукотрпним условима живота жене на Балкану, нарочито у временима ослободилачких ратова Србије и Црне Горе.

О тим видовима њихове активности мало се говори, а још мање пише. А све је то јачало и водило интеграцији најширих маса у борби за национално и социјално ослобађање и побједоносни ход Народноослободилачке борбе. Пише се углавном о улози институција, комитета, одбора, штабова, а мање, негдје скоро и никако о женама „редовима“, обичним војницима рата на фронту и позадини.

Примјетно је да кад се помињу имена заслужних бораца ријетко се нађе име жене. Међутим, дужност је објективног истраживача не пуко задовољавање форме и принципа равноправности у односу мушкараца–жена, него и огромног личног доприноса истакнутих антифашисткиња широм Југославије, бар поменути њихова имена. Тиме што се помињу Стана, Даница и Боса, ова земља, као ни друге уосталом, ни из далека се није одужила жени. Као да би се умањила нечија величина ако би се видније истакла Јелена, Дара и Мара. *Историју њихуе њобједник, а у односу на жене – изгледа и мушкарац.*

Народноослободилачка борба била је прије свега ослободилачка борба најширих маса. Међутим, у нашој литератури не доминирају жене него појединци, макар то били и јесу, прослављени команданти и заслужени руководиоци. Пробуђено револуционарно чуло маса у свим ратовима, у нашем посебно, разбијало је схеме и догме и о облицима, и о институцијама и путевима извођења рата. Тај слободарски инстинкт обичних бораца, оних на фронту и оних у позадини, обезбјеђивао је стваралаштво и обиље форми, односно оригиналност наше борбе.

Низ конкретно-историјских околности: специфичан социокултурни, геополитички, национални и укупни социјални амбијент детерминисао је и масовну определијеленост жена за Народноослободилачку борбу. Анализа социјалних прилика и збивања у предреволуционарном периоду Југославије, Балкана и Европе, даје дио одговора на ово питање. Стога се улога и допринос побједи антифашистичке коалиције и НОР-а не може посматрати само у контексту поменутих бројки. Стварни допринос се мора видјети у много ширем конкретно-историјском контексту у коме је настао. Ван њега нема цјеловитог и ваљаног увида.

Конзервативна традиција изазвала је револт и отпор према старом друштвеном бићу. Стога се ни мало не претјерује кад се каже да је жена имала „разлог више“ да буде револуционарнија од мушкараца и радничке класе, да укине своје двоструко најамно биће. То оне нијесу чиниле да осиромаше други пол, већ само заједно са њим, и тиме на дјелу распрше мит и илузију да је жени мјесто само у кући и породици – поред пећи, постеље и колијевке. И да су те заокружене породичне цјелине крајњи

идеал којему жена треба да тежи. Уосталом, каже се да на пут у „царство слободе“ не може кренути само пола људског рода било ког пола. Тако и овдје.

На формирање лика жене-ратника Југославије значајну улогу има једном страном и традиционални слободарски порив, самопријегор и упорност наших жена. Због тога је нужно освијетлити њен лик, укупну психолошку конституцију, који су је уз социјални положај у одношњем друштву определијелили за борбу.

Даље, антифашисткиње су реаговале сагласно својој психолошкој конституцији и положају који су имале у друштвеној средини, онако како су вјековима васпитаване, да живе скромно, тихо и достојанствено. Да не окрње примат мушке главе која је одувјек била доминантија фигура, да не штрче пред њом.

Ово о чему сам до сада говорила је само један аспект приступа теми мога рада. Његова коначна обрада и апсолвирање заслужују шири истраживања и одговарајућу научну аргументацију.

Друго питање којему посвећујем посебну пажњу везано је за комплекс односа југословенске мајке, кћерке, супруге, сестре... према борцу, затворенику, логорашу и уопште припаднику Народноослободилачке борбе. Наша жена је вјековима васпитавана и припремана само за институционализовано понашање у оквиру улоге коју даје породица. Услијед тога жена је много више од мушкарца била везана за дом и породицу и традиционално и емоционално. Преуско је гледање ако њену ангажованост, индивидуалну и колективну, тумачимо само везом за мужа, за сина, за брата, за оца, за друга. Мада има тога, и те како.

Није нимало лако дати одговор на питање: шта је натјерало те младе жене да своје недосањане дјевојачке снове, своју нарођену дјецу, своју опчињеност мушкарцем, замијене пушком и раним видовима борбе. Без психолошких понирања у те ликове нема ваљаних одговора. Мислим да је ту доминантна њена класна определијеленост, вјера у правду, у боље сјутра. И та димензија психолошког и мотива ван социјалне димензије заслужује посебну пажњу.

Учешће жена је на моралном и традиционално борбеном плану значајно утицало на јачање и испољавање хероизма и прегнућа бораца-мушкараца, како на фронту тако и у позадини. Пустити жену испред себе у јуриш, или не поћи у војску а жена то чинити..., за мушкарца, нарочито овога поднебља (Црне Горе и Србије) била би срамота и погибија, која би се граничила са издајом.

За жену ратника, на фронту и позадини, њена равноправност са мушкарцем у борби за остваривањем племенитих циљева ослободилачких и антифашистичких била је изазов и подстрек на стално нова прегнућа.

Начин испољавања и допринос жена борби везан је и за подјелу рада у ондашњем друштву. И из тог домена жена је давала максимум себе и своје креативности. Није било посла у којем се нијесу ангажова-

ле жене свих доба старости и свих професија, како истиче онадашња штампа.

У овом контексту имамао у виду и бројне аспекте моралног отпора и друге видове помоћи којима су наше жене умногоме допринијеле успјешнијој борби против окупатора. При томе се не може занемарити велика улога жена у стварању материјалних претпоставки нужних за снажење Народноослободилачког покрета.

Кад се говори о доприносу жена борби и покрету заборавља се и дио терета које су у производњи и снабдијевању преузеле на себе послје одласка мушкараца у партизане, у логоре и сл. Ма колико да је то био терет за многа нејака плећа, то је и вид еманципације од традиционалног конзервативизма. Та димензија доприноса заслужује, такође, посебну обраду.

У том контексту треба сагледавати улогу жена које су учествовале у борби на фронту, иако овај рад нема у виду традиционалну диобу жена-ратника које су учествовале на фронту и позадини. При томе жена-борац заслужује другачије дефинисање које нужно мора да претпостави све видове учешћа и доприноса жена у револуционарном ходу.

Овдје треба посебно нагласити еманципаторску ноту. Масовним учешћем жена је први пут у историји народа Југославије, Балкана, Европе и шире, са пушком у руци изборила себи не само изборно право и изједначавање са мушкарцем, него и борбу против политичке и интелектуалне заосталости. Тиме није превладан традиционални конзервативизам, наслијеђен и стечен, који се као стари облик свијести дуго задржао и у новом социјалном амбијенту и свијести. Закон и правну норму лако је промијенити, а конзервативну традиционалну свијест много теже.

Данас се поставља питање: гдје је та жена, која је у рату много страдала, послје рата пуно стварала и уградила себе, тај драгоцен камен, у темеље савременог друштва? Одмах послје рата жене су масовно демобилисане иако су могле остати на мјестима за које су оспособљене и даље се на њима развијати. Да цитирам једног од њихових ратних комесара: „Не улазећи у разлоге масовних демобилизација жена мора се признати да је то велики превид једне реалности од историјског значаја. И даље су остале бескрајно вјерне, одане, али неискоришћене, иако су у дубини душе осјећале велику неправду и секташење“.

Данас, *йедесеѝ љодина касније*, те жене, углавном, нијесу се ни аристократизовале, ни обогатиле. Врло ријетко се нађе име жене међу носиоцима девијантног и ретрограднога развоја друштва. У разним радним и животним колективитетима на жену као чиниоца прогреса и њене способности се и даље гледа потцјењивачки. И даље би је најрађе видјели само поред пећи, постеље и колијевке. Чињеница је да имамо огроман број жена, одважних и веома стручних кадрова, којима се могу повјерити и најсложенији руководећи и организациони послови.

Такође данас, *педесет година касније*, оглувјесмо од рецепата за дуг и чио живот, а са друге стране нудимо једну дехуманизирану старост.

Од стара човјека се свако ограђује и породица и друштво. Дезинтеграцијом патријархалне породице и растакањем њеног нуклеуса, ново друштво створило је нови проблем. Људски вијек је продужен, и то само старост. Породица је сада оквир само рађања, не и умирања, како је то било у патријархалној заједници. Стварањем дwoгенерацијске породице емотивне везе између јуниора и сениора *de facto* слабе. Мушкарац умире, кажу статистичари, у просјеку 7 година прије жене. То практично значи да жена усамљена доживљава најбједнији крај и да је старост највише њен проблем. Младеначка доминанта је усмјерена на побуну старијих. Старост је постала страшна, без обзира што је неминовност и што свако мора да остари. То је појачано чињеницом да живимо у друштву које све више одбацује идеју о старењу. Свуда се тражи младост. И на естетском и на психолошком плану.

Суочени смо са конфликтом на макро-плану друштва у најзаоштренијем облику и који се разрјешава на најтрагичнији начин: ратом и разарањем земље. Радни човјек је одвојен од процеса рада и окренут рату, политици и биједи. Никад живот није био напорнији и није се драматичније живјело. Постао је масовни тест издржљивости праћен све извјеснијом економском биједом, ратном депресијом, емоционалном уздрманошћу, људском и моралном начетошћу. Одржавање живота је постало неиздрживо скупо, а цијена живота је пала на најниже гране.

Наше друштво је озбиљно обољело на социјалном, правном, етичком, душевном и свим другим плановима, а знак те обољелости је да се више нико у њему не осјећа добро изузев шачице оних који су у ратним и другим катастрофичним ситуацијама ушићарили задовољавајући себичне интересе.

Ми још једном ногом нијесмо искорачили из патријархалног друштва, а другом смо дотакли ратни хаос. Умјесто да крочимо у људску цивилизацију, захватила нас је свеопшта криза: воље, вјере, система, друштвених начела, економских и етичких стања и структура. Човјек све теже сагледава разлоге и мотиве чина стварања. Разочаран, или у хтјењима залудан, он је равнодушан или је, од тога се бранећи, постао високо неуротичан. „Више нико није здрав“ – поручују психијатри са најновијег скупа. И ми терапеути смо потпуно збуњени и учимо изнова на несрећама које нам се догађају и које нас прате.

Распад социјализма – под ударима домаће и стране „деснице“ у источним земљама и у Југославији за коју су се и жене бориле и дале велики улог – трауматизовао је, велики број, не само жена ратника. Вратиле су се на сцену авети прошлости, не само у економској него и у другим сферама против којих се и оружјем у Народноослободилачком рату дигао велики број жена. Потоње зло је запријетило да их врати на друштвено стање какво је било прије Народноослободилачког рата. У таквим социјалним кретањима и промијењеним односима социјалних снага на нашој и широј друштвеној сцени дошло је до збуњености, летаргије и многих контроверзи и код жена, нарочито жена-ратника. Идеали за

изградњу друштва социјалне правде, равноправности, слободе, сигурности и сталног напредовања на материјалном и културном плану последњих 50, а нарочито пет година, рушени су и доведени у питање не само сада него и убудуће.

Карактеристично је, ипак, да су у таквом социјалном миљеу и вихорима рата у прогнаништву и изгнаништву многих, и жена, сачуване у њих енергије бораца за слободу, независност и правду. Жене, на примјеру из Крајине, Републике Српске и из Југославије показале су изузетну храброст, стрпљивост и самопријегор, чак и у борби за спас голог живота свог и своје породице. Наставиле су традиције свог несебичног жртвовања и на фронту и у његовој позадини. Много је записаних и незаписаних примјера који ту чињеницу потврђују. На истраживачима је, нарочито оним који ће ова збивања пратити са веће временске и историјске дистанце, да на валидан начин дођу до истине и поука на научној основи.

Већа активност и успјеси оних социјалних снага које се боре за праведније друштво, па у том контексту за пуну равноправност на линији мушкарац–жена, благостање и укупни људски напредак, враћа вјеру и женама у боље сјутра и мотивише их, нарочито млађе, да мијењају стање у друштву, набоље.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Група аутора, *Београд у рају и револуцији*, Историјски архив Београда, Београд 1984.
2. *Жене Црне Горе у револуционарном покрету 1918–1945*, Историјски институт Црне Горе, Титоград 1969.
3. В. Кучан, *Сушјеска долина хероја*, Војноисторијски институт, Београд 1969.
4. Група аутора, *Саниџејска служба у НОР-у Југославије 1941–1945*, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1989.
5. О. Егић, *Жене борци Друге пролетерске ударне Далмаћинске бригаде*. Задар.
6. В. Стругар, *Југославија у рају 1941–1945*, БИГЗ, Београд 1975.
7. *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рају југословенских народа*, Војноисторијски институт, Београд 1950.
8. Ђ. Пајковић, *Токovima револуције*, Историјски институт, Титоград, 1981.
9. *Никшић у револуционарном покрету и НОР-у*, Центар за марксистичко образовање, зборник радова, Никшић 1983.
10. *Раднички покрет, НОР и револуција у Боки Кошорској*, зборник радова, Историјски институт Црне Горе, Титоград 1983.
11. Г. Николиш, *На зачелу колоне 1941–1942 у сведочењу учесника НОБ*, Београд 1975.
12. Р. Пајковић, *Ослободилачки рај и револуција у Црној Гори (1941–1945)*, Београд 1976.
13. Б. Шешић, *Општа методологија*, Научна књига, Београд 1974.

TANJA KALEZIĆ-DRAKIĆ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND OTHER FACTORS IN THE
YUGOSLAV WOMEN'S PARTICIPATION IN NOR*

Summary

This work analyzes the facts and figures of the vast participation of Yugoslav women in NOB**. Yugoslav historiography and various publications about NOB and the revolution give an inadequate assessment of the participation and contribution of women in this struggle. It is suggested in this work that historians should delve deeper into the underlying socio-political and socio-cultural circumstances of the Yugoslav revolution.

An analysis of socio-psychological, cultural and general historical conditions in Serbia and Montenegro shows the specific nature of women's participation in this war and provides some of the answers to the questions posed.

---

* NOR – War of National Liberation

** NOB – Struggle of National Liberation

